

Salomon Spier en het fascisme

Hoe voorkom je dat ze ontdekken dat je bent wie je bent?

[Eerste versie: 24 april 2022, tweede versie 6 mei 2022]

Salomon Spier was een van de weinige Joodse inwoners van Nijmegen die zich in 1941 bij de verplichte registratie niet als Jood hadden aangemeld. Hij meldde zich aan als ‘halfjood’, zoals dat in de terminologie van de barbarij heette. Dan voelt hij dat het net zich sluit. Hier vertellen we het verhaal op basis van verschillende documenten en daarnaast ook herinneringen die er over hem bestaan.

Aalten

Aalten, waar Salomon Jacob Spier op 21 juni 1906 werd geboren, had in 1910 ongeveer 8.000 inwoners van wie er circa zeventig Joods waren. Er was een kleine synagoge in de Stationsstraat.¹ Toen Salomon ruim drie jaar oud was, besloten zijn ouders, Jetje Levij (Doetinchem, 15 mei 1868) en Jacob Spier (Gendringen, 16 juli 1872) te verhuizen naar Bocholt, vlak over de grens. Salomon stamde uit een echte slagersfamilie: zowel zijn beide grootvaders als zijn vader Jacob waren slager. Salomon was de jongste van vijf kinderen. De andere vier waren David (30 april 1894), Sophia (28 juli 1901), Rebekka (6 oktober 1903) en Henri Jacob (7 juni 1905).²

Antisemitisch geweld in Bocholt

Vanaf begin januari 1910 woonde het gezin, met aanvankelijk behalve de oudste zoon David, in Bocholt, 11 kilometer van Aalten. De toen 14- of 15-jarige David was een jaar eerder gaan wonen bij zijn oom Samuel Spier en tante Judith in Gendringen, ook niet zo ver van Aalten, waar zij een slagerij hadden in de Grotestraat. Tussen april 1916 en juli 1921 woonde Salomon een tijdje in Kleef, we nemen aan om een opleiding te volgen. Daarna keerde hij terug bij zijn familie, die op dat moment woonde op Dinxperloerstrasse 29, dat net in die periode door hen gekocht was. Daarvoor woonde het gezin waarschijnlijk nog even op diezelfde straat maar dan wat verder buiten het stadje en nog even op de Kreuzstrasse, waar Jacob Spier een slagerij had.³ Er woonden overigens diverse slagers met de achternaam Spier in Bocholt.

¹ Over Aalten, de Duitse vluchtelingen en de vervolgingen daar, zie ook: Hans de Beukelaer en Jessie Jongejans, *Zij waren Aaltenaren als wij*; ook als pdf. Daar ook iets over de slagerij van Jetje Levij en Jacob Spier in Aalten.

² Hiernaast werden nog vier kinderen geboren, die binnen een jaar na de geboorte overleden.

³ Zie over Bocholt vooral: Josef Niebur: *Buch der Erinnerung · Juden in Bocholt 1937 – 1945*. Daarin ook gegevens over het gezin Spier.

Achtung!

Heute (Mittwoch) ist wieder ein großer
Transport erstklassiger

Pferde

eingetroffen, darunter auch tragende Stuten.

Pferdehandlg. Jakob Spier,
Telefon 408,
Kreuzstraße, gegenüber dem Bahnhof.

Advertentie in: Josef Niebur: *Buch der Erinnerung. Juden in Bocholt 1937-1945.*

Salomons vader Jacob overleed in Bocholt op 13 februari 1931. Zijn zoon David nam toen de slagerij over en we nemen aan dat Salomon bij hem werkte. We zien dat bij Salomon als genoten onderwijs L.O. staat vermeld en als beroep paardenhandelaar.⁴

Al enkele maanden na Hitlers machtsovername, in januari 1933, werden Joodse zaken in Bocholt door de nazi's aangepakt: "Am 31. März und 1. April 1933 wurde in Bocholt gegen eine Reihe von jüdischen Geschäften von Nationalsozialisten vorgegangen. Am 31. März 1933 wurden in der Wohnung des Synagogendieners Salomon Seif in der Nobelstraße Fensterscheiben zertrümmert und in den Geschäften von Löwenstein, Silberschmidt und Meier in der Osterstraße sowie bei Scherbel in der Nordstraße Fensterscheiben mit schwarzer Farbe angestrichen. In der Nacht vom 31. März zum 1. April 1933, etwa in der dritten Stunde, wurden in dem Geschäfte von Spier in der Königstraße 2 Schaufensterscheiben eingeschlagen und ferner in dem Tapetengeschäfte Fischmann in der Neustraße und bei Herzfeld in der Nordstraße Schaufenster-scheiben eingeschlagen [...] Infolge des Lärms hatte ein in der Nobelstraße wohnender Dr. Eckervogt fernmündlich die Polizei

⁴ Militieregisters, archiefnummer 5182, inventarisnummer 4465, Amsterdam.

benachrichtigt.⁵ Het kwam al op 5 maart 1933 tot een boycot van het warenhuis Wekape en eind maart werden David Triebwasser en twee van zijn zoons gevangen genomen ('Schutzhaft').⁶

Het geweld zo kort na het aan de macht komen van Hitler was een gevolg van een oproep van de NSDAP: "Im Ausland wurde der Antisemitismus mit Sorge beobachtet; vor allem in den USA wurden konkrete Boykott-maßnahmen gegen Deutschland erwogen. Das nahm Propagandaminister Goebbels zum Anlass, die deutschen Juden zu beschuldigen, sie hätten im Ausland 'Greuelmärchen über die deutsche Reichsregierung' verbreitet. Am 31. März erfolgte ein Aufruf der Parteileitung der NSDAP zum „Abwehrkampf gegen die Greuelpropaganda“ am 1. April 1933. Der Boykott jüdischer Geschäfte, Arztpraxen und Anwaltskanzleien sollte vom 1. April bis zur „Kapitulation der Auslandspresse“ andauern."⁷

Op 11 oktober 1938 beval de *Polizei-Verwaltungsabteilung* in Bocholt: "Die Auguste Lorch, Ostmauerstr. 15 a, der Rudolf Löwenstein, Hemdenerstr. 11 und falls David Spier, Dinxperloerstraße 29 noch hier wohnen sollte, sind aufzufordern, Wandergewerbeschein bzw. Legitimationskarte umgehend hier abzugeben, anderenfalls wird ein Strafverfahren gegen sie eingeleitet."⁸ Hier werd dus de oudere broer van Salomon opgeroepen. Op 11 augustus 1938 meldde de dan al een tijd met Ilse Stahl gehuwde David Spier zijn vleesimportfirma af bij het gemeentebestuur van Bocholt, omdat hij van plan was te verhuizen naar Amsterdam. Op 30 augustus 1938 verkocht hij het pand Dinxperloerstraße 29, handelend voor zichzelf en voor de mede-erfgenamen van de overleden Jakob Spier, waarbij hij zijn broers en zussen opsomt, maar niet zijn moeder.⁹ Hij had van hen hiervoor een volmacht gekregen. Zijn zus Helene en zijn broer Henri (Harry) woonden op dat moment nog bij hem in Bocholt.¹⁰ Helene, David, Henri en hun moeder verlieten Bocholt in september; Salomon was al in april naar Arnhem en wat later naar Amsterdam gegaan,

⁵ [Aus dem Polizeibericht über die Boykott-Tage 31. März und 1. April 1933:] Zie: Stadtarchiv Bocholt, SBOH 2 nr.1012, Tumultschadenssache Seif. Mogelijk zit hier in het politierapport een tikfout en gaat het om de zaak van Amalie en Ida Spier, die daar een winkel hadden met lingerie, wol en met 'complete uitzetten'. Zie Niebur, o.c., p. 392-394. Wij menen dat zij geen heel directe verwanten waren van Jacob Spier.

⁶ *Zij waren Aaltenaren*, o.c.

⁷ 31. März 1933: Aufruf und Anordnungen der Parteileitung der NSDAP, 'Aufruf über den Abwehrkampf gegen die Greuelpropaganda'. In: Hermann Oechtering en Josef Niebur *Unbekannt verzogen (ausgewandert)*, Unterrichtsmaterialien zu *Leben, Entrechtung und Ermordung der Menschen jüdischen Glaubens aus Bocholt und Rhede*, Bocholt, 2018.

⁸ Josef Niebur, p. 92. Een Wandergewerbeschein is een vergunning om ook op straat handel te drijven, die daarmee tevens de koper beschermt.

⁹ Joseph Niebur concludeert daaruit dat de moeder kort daarvoor overleden zou moeten zijn, hetgeen echter niet het geval is. Blijkbaar had zij haar erfdeel eerder aan haar kinderen doorverkocht of was er sprake van een andere regeling.

¹⁰ Gegevens uit: Josef Niebur: *Buch der Erinnerung · Juden in Bocholt 1937– 1945*, o.c., met name pp.395-397 en passim.

Rebecca al eerder naar Zandvoort.¹¹ Sophia was al veel eerder weg: ze had even in Detmold gewoond en ging in 1924 naar Utrecht. Dat jaar trouwde ze met David Lopes Dias van wie ze acht jaar later weer ging scheiden. Het was, zoals bekend, voor Joden niet altijd gemakkelijk om Duitsland uit te komen, en om Nederland in te komen. Het is zeer aannemelijk dat dit voor de leden van het gezin Spier geen probleem was, omdat zij (automatisch) altijd de Nederlandse nationaliteit hadden behouden.

Nadat zij allemaal waren vertrokken uit Bocholt volgde een nieuwe explosie van geweld: in de nacht van 9 op 10 november 1938, de *Kristallnacht*, werd door leden van de SA in Bocholt het interieur van de synagoge verwoest en werden Joodse winkels en woningen vernield, mensen bedreigd en geslagen. Tot 1938 emigreerden 120 joden uit Bocholt.

De hoogstwaarschijnlijk in hotel Hiegentlich in Arnhem gemaakte foto van Saartje Vecht en Abraham Glaser en vele verwanten uit Nijmegen

De moeder ging in Amsterdam naar haar dochter Sophia, die met haar drie kinderen woonde op de Nieuwe Hoogstraat 8 (1 hoog), tegenover het hotel van Rebecca. Deze was in Amsterdam gehuwd met Hermann Hiegentlich en samen dreven ze daar het gerenommeerde Hotel Hiegentlich, dat was gesticht door de vader van Hermann. Het gezin Hiegentlich had veel vroeger een slagerij en pension in Assen en had later hotels niet alleen in Amsterdam, maar ook in Zandvoort (waar zij tot september 1940 ook woonden) en op het Stationsplein in Arnhem.¹² We zien dat alle verwanten van Salomon Spier op de een of andere manier gingen werken voor dit bedrijf, als portier, in de keuken enz.

¹¹ Op 7 april 1933 staat er in het NIW een artikel over het dan net door Hiegentlich overgenomen hotel aan de Zeestraat in Zandvoort. Op 25 augustus 1933 kondigen Recha Spier (dan nog met adres Dinxperloostraat, Bocholt) en Hermann Hiegentlich, Nieuwe Hoogstraat, Amsterdam, in hetzelfde weekblad hun huwelijk aan met als toekomstig adres Zeestraat 36 in Zandvoort.

¹² In het hotel van Hiegentlich in Arnhem is hoogstwaarschijnlijk overigens de iconische foto van het 50-jarig huwelijksfeest van Saartje Vecht en Abraham Glaser op 23 oktober

Vlucht naar Nijmegen

Na korte omzwervingen in Arnhem en Amsterdam ging Salomon rond 1 oktober 1938 naar Nijmegen. Daar vond hij woonruimte en waarschijnlijk ook werk bij slager Siegfried Gottschalk en Karola Marx aan de Willemsweg 59. Gottschalk en Marx kwamen ook uit Bocholt en waren in juni 1937 van daar naar Nijmegen gevlucht.¹³ Ze zullen elkaar wel zeker uit Bocholt hebben gekend. Na de Willemsweg woonde hij nog even op de Voorstadslaan en begin oktober 1939 verhuisde hij naar Snijderstraat 15. Daar ging hij wonen bij de paardenslager Daniël Passon.¹⁴ Het is niet uitgesloten dat hij ook even voor hem gewerkt heeft. Of er daar echt een winkel was weten we niet. Daniël had eerder zijn slagerij gehad op de Willemsweg 61, juist de slagerij die door Marx en Gottschalk van hem was overgenomen.

Salomon Spier liet zich op 10 oktober 1938 in Nijmegen registreren bij de Burgerlijke Stand. Er werd toen een persoonskaart van hem gemaakt, een systeem dat niet lang daarvoor in de plaats was gekomen van de zogeheten gezinskaarten. Hij gaf de naam van zijn ouders op; de naam van zijn moeder

3047	1) Vergeet niet getrouwd No. 133	Overname in No. 17 Feb 45	425/1950	2) Geboorte
1) Geboorte NI	2) Beroep (incl. neesman; slager (o))	3) Geboortedatum 21 Juni 1906	4) Geboorteplaats Aalten Gld	5) Naam Spier--
6) Geslacht G I	7) Nationaliteit Ned	8) Naam van vader Jacob--	9) Naam van moeder Elizabeth Jetje-- H. Reij--	10) Naam van huwelijk Salomon Jacob--
11) Geboortegedrag 11-12) Geboorte 13) Huwelijk gesloten 14-15-16) Huwelijk verbroken 17) Afgevaardigd in: gtr-1	18) Geboortegedrag 19) Huwelijk gesloten 20) Huwelijk verbroken	21) Geboortegedrag 22) Huwelijk gesloten 23) Huwelijk verbroken	24) Geboortegedrag 25) Huwelijk gesloten 26) Huwelijk verbroken	27) Afgevaardigd in: gtr-1
21) Gaps en verhuizingen 21Apr38 BOCHOLT D1 ARHEM Stationsplein 4 20Jul38 A'DAM van Bruestraat 182 hs 1Aug38 Haarlemmermeerstr 102 10Oct38 NIJMEGEN Willemsweg 59 15Jul39 Voorstadslaan 10 40Oct39 Snijderstr 15 26Sep41 PE 4887 15Mei42 PE 72315 15Jun44 BUITENLAND via Westerbork	22) Gaps en verhuizingen	23) Gaps en verhuizingen	24) Gaps en verhuizingen	25) Gaps en verhuizingen
28) Verhuizing naar BD - Pas tot 10.10.40	29) Overige gegevens BSK 73943+PD469/83806			

Persoonskaart van Salomon Spier

1939 genomen. Van de 25 personen op de foto zouden er 23 kort daarna niet meer in leven zijn. Na confiscatie werd de naam van het hotel veranderd in Terminus.

¹³ In Bocholt hadden zij een slagerij op de Ravardistraße 11. Siegfried Gottschalk hielp Joden, meerdere uit Berlijn, via Bocholt de grens over te komen naar Dinxperlo.

¹⁴ Deze kwam uit Den Bosch en was geboren op 21 november 1892.

werd aanvankelijk niet correct overgenomen maar later verbeterd. De opgegeven gegevens werden getoetst aan de hand van de geboorteakte. Als religie werd door Salomon 'Nederlands-Israëlitisch' opgegeven. Als beroep geeft hij op 'koopman'. Later - onduidelijk is wanneer - is hij nog teruggegaan om dit te wijzigen in 'slager (o)', hetgeen wil zeggen slager in loondienst. Het gegeven G1 in de linker bovenhoek, waarover dadelijk meer, is in 1941 toegevoegd.

Salomon begin 1942 voor het restaurant op de Goffert in Nijmegen.

Verblijf in Nijmegen

Hoe het precies verder ging weten we niet. Zeker is dat hij op enig moment, misschien nog wel vóór de Duitse inval, ging werken bij slagerij Nas op Broerdijk 1. De dochter van het slagersechtpaar Theodora Kokke en Willem Nas heeft nog herinneringen aan Salomon Spier, die door haar zoon Bas Aalders zijn opgetekend.¹⁵ Zij meent dat het contact met het gezin Nas werd gelegd door Hendrik Baljon (Rotterdam, 28 juli 1907), die korte tijd als assistent-kapelaan werkte bij de Stephanusparochie en vervolgens rector werd op de St. Maartenskliniek, wat betekende dat hij verantwoordelijk was voor de geestelijke zorg op dit orthopedisch instituut bij de Berg en Dalseweg. Onduidelijk is wel waarvan Henk Baljon en Salomon Spier elkaar kenden. Slagerij Nas leverde het vlees aan de in 1936 opgezette St. Maartenskliniek, die één kilometer van de slagerij af lag.

De moeder van Bas Aalders herinnert zich: “Mijn vader, slager W.S. Nas, stelde al snel vast dat Salomon meer was dan een slagersknecht. Hij kon hem volledig zelfstandig aan het werk laten. Salomon was zoon en kleinzoon van slagers. Vanwege de oorlog gebruikte Salomon niet zijn eigen naam, we noemden hem Piet”.

Slagerij van Willem Nas, op de hoek van de Broerdijk en de Berg en Dalseweg.

¹⁵ Bas Aalders heeft op basis hiervan en ook op basis van de herinneringen van een andere dochter van het slagersechtpaar, Nel, en met gebruik van enige andere bronnen een mooi verhaal gemaakt over met name Salomon Spier. Het is te vinden op de site Oorlogsgravenstichting (OGS). Een groot deel ervan hebben wij overgenomen in de *Namenlijst 1933-1945* onder het lemma Spier, Salomon.

De verplichte aanmelding

Op 19 februari 1941 verscheen in *De Gelderlander* en in de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* de beruchte bekendmaking van burgemeester Steinweg. ‘Personen van geheel of gedeeltelijk Joodschen bloede’ zouden zich op uiterlijk 22 februari moeten hebben aangemeld bij de Afdeling Bevolking op de Ridderstraat tegen betaling van f 1.- legeskosten.¹⁶ De opgave diende schriftelijk te geschieden met behulp van bij de Afdeling Bevolking verkrijgbare formulieren. De betrokkene moest zelf aangeven hoeveel Joodse grootouders hij had. De Verordening 1941/6 stelde daarbij: “De aanduiding J wordt gesteld ten aanzien van ieder die: 1) uit ten minste drie naar ras voljoodsche grootouders stamt; 2) uit twee naar ras voljoodsche grootouders stamt en a. hetzij zelf op den negenden Mei 1940 tot de joodsch-kerkelijke gemeente behoorde of na dien datum daarin is of wordt opgenomen; b. hetzij op den negenden Mei 1940 met een Jood was gehuwd of na dien datum met een Jood in het huwelijk is getreden of alsnog in het huwelijk treedt.”

Salomon Spier ging naar Frans Wilbers¹⁷ toe en werd vervolgens geregistreerd als G1. Omdat hij eerder had opgegeven dat hij lid was van het Nederlands-Israëlitisch kerkgenootschap, impliceerde dit dat hij opgaf slechts één Joodse grootouder te hebben. We weten uiteraard niet of hij dit per ongeluk deed of bewust; vast staat dat zijn al genoemde broers en zussen in Amsterdam wél werden geregistreerd als J.¹⁸

Blijkbaar wekte de opgave bij Wilbers geen argwaan. Er is hoe dan ook vervolgens geen correspondentie gevoerd over zijn geval.¹⁹ In juli 1942 werd door Wilbers in opdracht van de *Zentralstelle für jüdische Auswanderung* een

¹⁶ Zie hierover ook ons artikel *Aanmeldingsplicht voor Joden; betaling van de leges* op deze site, en het brondocument *Leges aanmeldingsplicht Joden Nijmegen*.

¹⁷ Frans Wilbers was hoofd van de Afdeling Bevolking, en tot eind februari 1943 verantwoordelijk voor alle registraties in Nijmegen.

¹⁸ Dit blijkt met name uit het bestaan van en uit de gegevens op de systeemkaarten van de Joodse Raad. In deze cartotheek werden uitsluitend personen opgenomen die geregistreerd waren als Jood, de cartotheek bevat 157.694 kaarten. De aanmaak in Amsterdam begon in 1941, de verzameling gegevens over de Joden buiten Amsterdam werd iets later opgezet.

¹⁹ Over meerdere personen is er wel correspondentie gevoerd. Soms werd er een nader afstammingsonderzoek ingesteld. Soms is het verloop onduidelijk, waarschijnlijk omdat delen van de correspondentie, die zich bevindt in het dossier RAN 2_40193 dat integraal te vinden is op deze site, lijken te ontbreken. Zo geeft Israël Cohen op dat hij zijn kinderen bij nader inzien niet twee maar één Joodse grootouder hebben en dus moeten worden geregistreerd als G2, maar later geeft hij op dat hij zelf bij nader inzien niet twee maar drie Joodse grootouders heeft. Hij wordt al in de lente van 1942 opgepakt. Een motief wordt niet gegeven, maar niet helemaal uit te sluiten is dat de strafbare foutieve opgave een rol speelde. Het kan echter ook louter gaan om het feit dat hij de Jodenster niet droeg. Zie meer hierover in de *Namenlijst 1933-1944* op deze site.

nieuwe geactualiseerde lijst opgesteld van alle Joodse ingezetenen van Nijmegen.²⁰ De naam Salomon Spier ontbreekt op deze lijsten.

Hoe zou het hierna zijn gegaan? We vinden nog maar weinig terug in de documenten. Het is mooi dat er herinneringen van leden van de familie Nas zijn doorgegeven. Wij moeten deze herinneringen echter wel wegen. Sommige herinneringen zijn zeer plausibel, in enkele gevallen denken wij dat het zo niet gegaan kan zijn.

In Nederland werd het dragen van de Jodenster op 2 mei 1942 verplicht gesteld aan personen die volgens de naziwetgeving als Jood werden aangemerkt. In Nijmegen had men drie dagen eerder, op 29 april, de bekendmaking van Rauter in de *Provinciale Geldersche en Nijmeegsche Courant* kunnen lezen. De ster kostte 4 cent per stuk plus een textieldistributiebon indien enkele stuks werden aangeschaft. De verspreiding verliep via de Joodse Raad, in Nijmegen dus op de Gerard Noodtstraat. Salomon Spier stond niet geregistreerd als Jood, noch bij de gemeente, noch bij de politie, noch bij de *Zentralstelle*, noch bij de Joodse Raad, noch bij enige andere instantie. Als 'halfjood' hoefde hij dus geen Jodenster te dragen. Hij kan hier echter wel naar geïnformeerd hebben.²¹

We nemen aan dat de angst voor vervolging bij Salomon steeds toenam. Hierbij zullen enkele factoren zwaar gewogen hebben. Op de eerste plaats overleed zijn moeder in december 1942 in Amsterdam. Hij zal hiervan onmiddellijk hebben

²⁰ Kopieën van deze lijst, opgesteld in augustus 1942 ten behoeve van de *Beaufragte des Reichskommissars für die Provinz Gelderland* (toen Schröder), Angerenstein te Arnhem bevinden zich nu in het CABR-dossier dat de neerslag is van het vooronderzoek tegen de RKSP-wethouder Van der Wagt. Vooronderzoek of niet, Van der Wagt werd meteen na de bevrijding weer wethouder. Tot een veroordeling kwam het overigens niet.

²¹ Toch herinnert de dochter van slager Nas zich: "Mijn oudste zus Nel hielp Piet met het aanbrengen van de davidster en het weer onzichtbaar van zijn kleding afhaken. Vanaf een gegeven moment heeft hij de ster afgelaten. Hij hoopte dat hij zo, ook door zijn niet kenmerkend joodse voorkomen, niet zou opvallen." het is tevens een gebeurtenis die deze zus Nel zelf heeft doorverteld. Maar dit lijkt ons niettemin uitgesloten. De enige mogelijkheid zou zijn dat hij naar de Joodse Raad is gegaan om een ster te kopen en er tegen de uitdrukkelijke voorschriften een verkregen heeft. Het was namelijk niet alleen aan Joden verboden om zonder ster naar buiten te gaan, het was ook verboden aan niet als Jood geregistreerden, zoals Salomon Spier, om mét een ster naar buiten te gaan. Daar komt bij: veel Nijmeegse mannen die als Jood stonden geregistreerd werden in die zomer naar de Joodse werkkampen gestuurd; alle Joden werden uiteindelijk systematisch opgepakt bij de grote razzia in november 1942, tenzij men een *Sperre* bezat. Salomon stond niet genoteerd, noch bij de *Zentralstelle*, noch bij de Joodse Raad. Als hij als Jood bekend zou staan, zou gepoogd zijn hem op te pakken op 17 november en als men hem dan niet had aangetroffen op de Snijderstraat, zou hij zijn genoteerd als voortvluchtig (bij de politie) en als VOW (bij de gemeente). Dan zou tevens zijn naam staan op de lijst van 'Gevluchte Joden', nu in RAN 5006_40203. Dat is niet gebeurd. Na 9 april 1943 waren er alleen nog enkele Joden in Nijmegen met een partner van niet-Joodse komaf. Sommigen kregen vrijstelling van het dragen van de Jodenster, meestal na bewijs van sterilisatie; ook werden sommigen opgepakt en overgebracht naar Kamp Westerbork. Zie over dit alles vooral de artikelen over de razzia op 17 november 1942 en het artikel over de *Sperren* op deze site.

gehoord via zijn zussen en broers, die daar allen woonden en die, zoals gezegd, allen als Jood geregistreerd stonden. Durfde hij naar de uitvaart te gaan om daar zijn verwanten te ontmoeten die er met een Jodenster op hun kleding verschenen?²² Hoe werd de dood van zijn moeder geregistreerd? Joden hadden intussen nagenoeg al hun bezittingen moeten inleveren, het is nagenoeg zeker dat het hotel intussen *unter Verwaltung* stond. Hoe werd de erfenis geregeld? Wat zou er gedacht worden nu de erftegoeden van alle nabestaanden geblokkeerd werden, behalve die van hem? Wat zou er zijn opgevallen bij de Lirobank of misschien bij het *Devisenschutzkommando*?

Rond diezelfde dag, we weten niet precies wanneer, was Herman Hiegentlich, de man van Salomons zus Rebecca opgepakt en vastgezet in het Oranjehotel, de gevangenis in Scheveningen. Hij werd op 8 of mogelijk op 16 december 1942 overgebracht van Scheveningen naar Westerbork en niet lang daarna, op 11 januari verder naar Auschwitz vervoerd. Daar is hij nog tewerkgesteld, maar hij stierf in ieder geval binnen drie maanden. De drie 'onder rabbinaal toezicht staande' hotels van Hermann en zijn vader waren intussen geconfisqueerd. De hotels waren eigenlijk van zijn ouders, Frederika van der Hak en Coenraad Hiegentlich. Ook zij werden gedeporteerd, evenals zijn zus en acht andere vaste bewoners.

Nieuw Israëlitisch Weekblad, 12 juni 1936

Salomons broers en zussen waren op dat moment nog niet gearresteerd; drie van hen hadden een *Sperre*, Sophia niet. Maar de registratie van deze vrijstellingen werd bijgehouden: zou het niet opvallen dat deze vier personen een broer hadden die anders stond geregistreerd?

Zoals gezegd werkten de vier broers en zussen voor dit hotel. Alle verwanten werden in de eerste helft van 1943 opgepakt, alleen de dochter van Sophia, Veronika Lopes Dias, wist onder te duiken. De in 1932 van David Lopes Dias gescheiden zus Sophia werd op 8 april 1943 opgepakt en op 18 mei 1943 verder gedeporteerd naar Sobibor. Zij zou haar kinderen niet meer zien: Henriëtte en Jacob werden evenals Rebekka, een van de zussen van Salomon opgepakt op 26

²² Trudy Nas herinnert zich dat Salomon Spier wel wist van haar overlijden en erom treurde maar niet naar de herdenkingsbijeenkomst is gegaan.

mei 1943.²³ De man van Rebecca, Hermann, was, zoals aangegeven, al eind 1942 opgepakt.²⁴ David en Henri, de twee broers van Salomon, worden naar Westerbork overgebracht op 20 juni 1943.²⁵

Razzia 26 mei 1943 in Amsterdam. De foto's werden als reportage gemaakt in opdracht van het weekblad van de Germaanse SS in de Nederlanden, Storm. Zie ook site oorlogsbronnen.

Dan was er nog de arbeidsinzet, de maatregelen om zoveel Nederlandse mannen tewerk te stellen in Duitsland. Daarvoor moet hij bang geweest zijn, zelfs als hij hoopte niet als Jood vervolgd te worden. Hoe kon hij zich hieraan onttrekken?

²³ Bij de Razzia van 26 mei 1943 werden ongeveer 3.000 Joden uit Amsterdam-Centrum opgepakt en gedeporteerd. Het Muiderpoortstation was de verzamelplaats waar de opgepakte Joden urenlang moesten wachten op de trein naar Westerbork.

²⁴ Mogelijk was het een strafarrestatie, hij had namelijk wel een *Sperre*. In Auschwitz werd hij na aankomst nog even tewerkgesteld maar niet voor lang. Hij was geschikt, op de systeemkaart van de Joodse Raad werd genoteerd: 'Kock für Massenküchen, 2 Bestätigungen'.

²⁵ Op 20 juni 1943 werd bij een razzia in Oost- en Zuid-Amsterdam de groep Joden opgepakt die nog in Amsterdam verbleef. Onder hen overigens ook het gezin van de rabbijn Salomons uit Nijmegen. Dit gebeurde drie maanden voordat Amsterdam 'Judenrein' werd verklaard. 5.542 Mensen werden bij de razzia in juni opgepakt, geregistreerd bij het Olympiaplein, Sarphatipark en het Daniel Willinkplein. Vervolgens werden ze per trein naar Kamp Westerbork getransporteerd.

Afbeelding van de razzia van 26 mei 1943 in het centrum van Amsterdam

Razzia 20 juni 1943: Daniël Willinkplein

En ten slotte was er de dag dat op de gevel van slagerij Nas, waar hij toen nog steeds werkte, de leuze werd aangebracht: ‘Hier heerscht de Engelsche ziekte’. De dochter van het slagersechtpaar, die toen 8 of 9 jaar was, herinnert zich nog dat dit gebeurde, al weet zij natuurlijk niet meer wat de precieze datum was. De leuze werd gedurende de hele bezettingstijd wel op huizen en winkelpanden aangebracht, aanvankelijk door NSB’ers bij winkeliers die actief waren binnen de Nederlandsche Unie, maar ook later dus. Wij weten niet waarom de leuze werd aangebracht. Het is mogelijk dat het feit dat Salomon, die zich liet aanspreken met Piet, hier werkte een rol speelde, maar zoals gezegd was het

zeer onwaarschijnlijk volgens ons dat bij de rechtsextremisten bekend was dat hij Joods was. Er waren in die tijd meerdere incidenten op de Broerdijk, we zien dat bijvoorbeeld bij drie NSB-gezinnen de ruiten werden ingegooid.²⁶ We menen echter dat het onwaarschijnlijk is dat de NSB dacht dat hier een Joodse man werkte, die in hun ogen ten onrechte niet was opgepakt. Daarvoor waren er te veel directe banden tussen de NSB en de gemeentepolitie.

Hoe dan ook voelde Salomon begin 1943 dat hij in het nauw zat. Dit moet zijn nachtmerrie zijn geweest: 'Ohne dass er etwas Böses getan hätte, wurde er eines Morgens verhaftet', en zo zal het gaan. Hij nam twee maatregelen.²⁷ Op de eerste plaats liet hij een valse doopakte maken door de al genoemde rector Baljon. We nemen aan dat hij dacht deze in geval van nood te kunnen gebruiken. Hij liet de wijziging van religie niet optekenen bij de gemeente, iets wat enkele anderen eerder nog wel hadden geprobeerd. In werkelijkheid had deze manoeuvre geen enkele zin, omdat de Duitsers en in het kielzog daarvan de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters (RIBR) de datum 9 mei 1940 als criterium nam; wijzigingen van daarna bij de Afdeling Bevolking zouden niet worden genoteerd op het verplichte bewijs van aanmelding.²⁸

Op de tweede plaats zien wij dat Salomon een soort halfslachtige poging deed om onder te duiken. Hij vond ruimte bij het gezin Jansen aan de Berg en Dalseweg. Gezien de aanwijzingen van mevrouw Nas menen wij dat het hier moet gaan om Johannes Jansen, Berg en Dalseweg 323. We zeggen 'halfslachtig', want Piet ging wel iedere dag op stap naar zijn werk: hij werkte

²⁶ Zie o.a. NIOD 100 (Procureur-G. De Rijke); in de buurt woonden meerdere onderduikgevers en er woonden meerdere Joodse gezinnen tot de grote razzia's. We denken aan de familie Adelaar, Beem en vele anderen. Op de Broerdijk woonde ook het gezin Peeters, die in zijn tuin een bij hem overleden onderduikster begraven had, maar aan de andere kant meerdere namen en gegevens van onderduikers aan de politie had doorgegeven. Hoewel hij NSB'er was, werd hij opgepakt. Meer vooraan op de Berg en Dalseweg waren enkele extreemrechtse organisaties gevestigd.

²⁷ De verhalen over wat hij toen deed zijn gebaseerd op de herinnering van de dochter van het slagersechtpaar Nas, zoals ons doorgegevens door Bas Aalders.

²⁸ Zie bijvoorbeeld RAN 2_40193. Omdat volgens deze herinnering Baljon de doopakte opmaakte, moet het wel om een katholieke doopakte gaan. Deze akten worden niet uitgegeven aan of meegedragen door de gedoopte persoon, maar gedeponereerd bij de parochie. Daarom is dit verhaal voor ons niet helemaal helder. In juli 1942 doet Calmeyer een poging bij Seyss-Inquart om de 'Juden-Christen', d.w.z. de protestantse en katholieke joden en daarnaast de 'Portugiesische Israeliten' op *Rückstellungslisten* te krijgen. Uiteindelijk boekt de Protestantse Synode wel een klein succes: op 22 augustus 1942 werd bekend gemaakt dat de Algemene Synode der Nederlands Hervormde Kerk een lijst had samengesteld van 'Christen-joden' die van deportatie waren vrijgesteld. Criterium werd hierbij de doop vóór 1 januari 1941. In theorie zou Baljon dus ook via een relatie voor een protestantse doopakte hebben kunnen zorgen. Zie ook ons artikel over de katholieke Joden en de razzia op hen in o.a. Nijmegen op 2 augustus 1942 en ook het brondocument hierover, beide op deze site. En zie ook: Raymund Schütz, *Vermoedelijk op transport*, p.45.

overdag in de keuken van de Maartenskliniek.²⁹ In de weekenden overnachtte hij bij het gezin Nas. Dat hij niet meer op de Snijdersstraat verbleef, is overigens niet aan enige autoriteit opgevallen: hij stond er vermeld op de woningkaart en op zijn persoonskaart kwam niet de aantekening VOW, zoals bij onderduikers gebeurde.

²⁹ We weten ook niet of men bij de St. Maartenskliniek op de hoogte was van zijn achtergrond en van de gevaren die hij liep. De directeur en oprichter van de Maartenskliniek, G. Bär, hielp overigens volgens naoorlogse niet helemaal duidelijke verklaringen wel vaker onderduikers, bijvoorbeeld in de verklaring van de voorzitter van Medisch Contact, Weeber: "Verschillende collega's verrichtten verder in het verzet uitstekend werk. Dr. G.T.J.M. Bär (...) Ubbergen, Maartenskliniek hielp onderduikers. Onder meer liet hij in zijn kliniek Joden onderduiken die hij in het gips wikkelde." In: RAN 81-52, *Verslagen van verklaringen, afgelegd door dr. W.P.J.A. Weeber tegenover dr. V.A.M. Beermann en A.A.W.J. van Hedel, betreffende het artsenverzet en het medisch contact. 1946, 1948. Artsenverzet*. Wij nemen zelf aan dat hij o.a. Simon Pels op deze manier trachtte te behoeden voor deportatie, achteraf vergeefs. In deze kliniek zat ook vanaf 18 juli 1942 door toedoen van haar peetoom Van der Putt, de later in Bergen-Belsen omgekomen burgemeester van Geldrop, Ellen-Marie Vogel (geb. 23 oktober 1932, Mönchengladbach). Zij was daarheen gebracht door Jo Beckers, die secretaresse was van haar vader, Kurt Vogel. Kort erna, op 2 augustus 1942, zou de politie van Oisterwijk haar proberen op te pakken bij de razzia op Katholieke Joden. Haar verblijf in de Maartenskliniek wordt dan wel doorgegeven. Haar moeder wordt bij deze razzia opgepakt in Eindhoven en bijna onmiddellijk naar Auschwitz gedeporteerd, haar vader duikt onder in Geldrop maar komt later om in Sobibor. Ellen-Marie blijft tot de vordering in de Maartenskliniek en beleeft de bevrijding in het Doveninstituut in St. Michielsgestel. Over haar zie o.a.: Ad van den Oord, *Vervolgd en vergeten, Duitse en Nederlandse Joden in Oisterwijk, 1933-1945* (1998), pp. 21-25.

St. Maartenskliniek, 1936 (eerste foto); tweede foto: de keuken, kort na de oorlog.

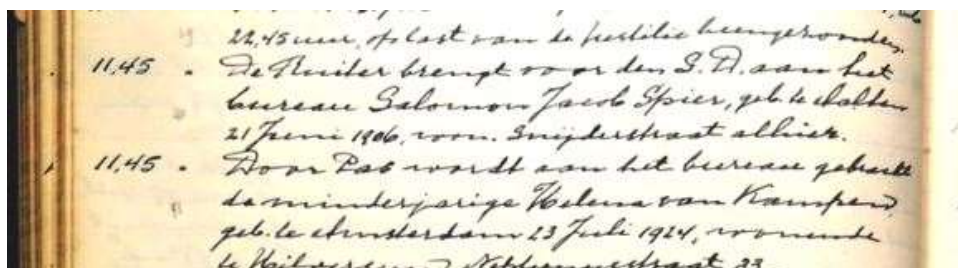
Opgepakkt

We weten niet op grond waarvan hij in het voorjaar van 1944 werd opgepakt. We veronderstellen dat vanuit een van de instanties³⁰ het bericht is gekomen dat de registratie van Salomon Spier als G1 foutief was. De veronderstelling dat hij werd opgepakt omdat hij illegaal een radio bezat, lijkt minder aannemelijk.³¹ Op dinsdag 4 april 1944 werd om 11.45 uur in het Surveillancedagboek van de Nijmeegse Politie het volgende genoteerd: "De Ruiters brengt voor de SD aan het bureau Salomon Jacob Spier, geboren te Aalten 21 januari 1906, wonende Snijderstraat alhier." NSB-politieagent Jacob de Ruiters werkte hier dus in opdracht van de SD in Arnhem, de *Aussenstelle* daar waar Bühe *Judensachbearbeiter* was. Er wordt geen motief voor de arrestatie gegeven. Opperwachtmeester Wilhelm Kaal bracht Salomon de volgende dag, op woensdag 5 april 1944 om 6.00 's ochtends uur naar Kamp Westerbork.³²

³⁰ Wij menen dat er lopende onderzoeken waren naar "personen van gedeeltelijk joods bloed" tussen 1941 en 1944. Dit onderzoek zou gedaan kunnen zijn door de *Zentralstelle* maar met name door de Abteilung IV B4 (het Juden-Referat dem BdS unmittelbar unterstellt). In Berlijn stond Adolf Eichmann aan het hoofd van Referat IV B. In Nederland werd deze afdeling, de onderafdeling van de SD die de deportaties regelde, geleid door de SS-officier Willi Zöpf. Resultaten zullen onmiddellijk zijn doorgegeven aan Bühe. Wij willen nog enkele stukken nader onderzoeken.

³¹ Wij denken dat omdat de SD de opdracht gaf tot de arrestatie. Het bezit van een radio was zeker wel zwaar strafbaar, maar vervolgingen op dat punt gingen niet uit van de SD. Trudy Nas herinnert zich hoe Marietje riep: "Ze hebben Piet en de radio". Als Piet (Salomon) op weg ging naar de keuken van de Maartenskliniek nam hij altijd de radio mee.

³² Regionaal Archief Nijmegen, archief 85, inv.nr.2870, Gemeentepolitie Nijmegen, Surveillancedagboek van februari 1944 tot begin oktober 1944. Delen hiervan ook op deze site.

Fragment uit het surveillancedagboek van de Nijmeegse politie.

We zitten dan overigens in een periode waarin veel onderduikers werden opgepakt – twee dagen later bijvoorbeeld de vier onderduikers op de Wolfkuilseweg – en waarin het net om de weinigen die tot dan nog gevrijwaard waren steeds nauwer werd aangehaald. In deze periode werden ook elf gemengd gehuwden overgebracht naar Kamp Westerbork. De als G2 geregistreerde Albert Cohn werd begin juni afgevoerd.³³

Mevrouw Trudy Aalders-Nas herinnert zich het oppakken van ‘Piet’ als volgt: “Vrijdag [moet zijn: dinsdag] 4 april 1944 in de ochtend tussen 10 en 11 uur waren wij in de woonkamer en Marietje Jansen was bezig de ramen te lappen in de slagerij. Plotseling kwam Marietje naar achter terwijl ze riep: ‘ze hebben Piet’. Wij snelden naar de winkel en zagen Piet lopen tussen twee politieagenten. Onderweg van de familie Jansen naar de St. Maartenskliniek, was hij opgepakt, verraden.³⁴ Wij waren er kapot van (evenals alle klanten en iedereen uit de buurt). Die volgende dag is hij overgebracht naar kamp Westerbork. Diezelfde dag nog schrijft hij een brief aan mijn vader waarin hij zijn aankomst in het kamp om 14.00 uur beschrijft. Later volgt nog een aantal brieven waarin hij aangeeft te vertrouwen op God en dat de oorlog snel voorbij zal zijn. Hij zit in kampbarak nummer 70 en wordt later verplaatst naar 72 en vervolgens 82. Het nummer van de barak is van belang voor het geval iemand hem iets wil toesturen, zo schrijft hij. Eerst heeft hij vooral behoefte aan zeep, een scheerapparaat en bord en bestek, later vraagt hij om levensmiddelen zoals boter en worst. Het lukt hem om nog een laatste (afscheids-)berichtje uit het kamp bij ons te krijgen. Hij schrijft dat hij zijn "Schicksal" tegemoet gaat. Dit briefje is door mijn vader vanwege het risico dat hij liep zo goed verborgen dat het later niet meer is

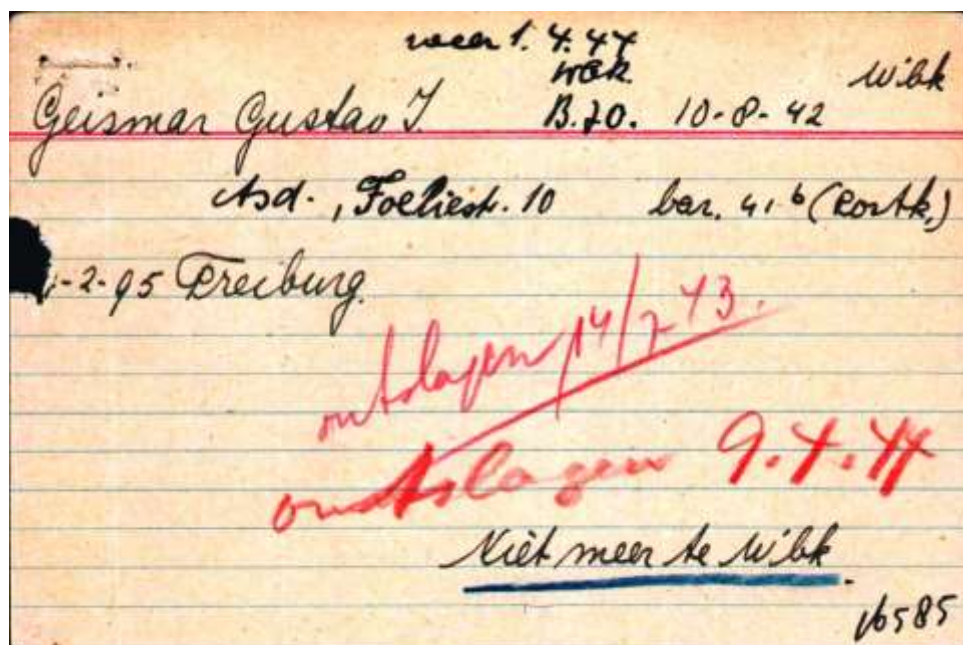
³³ Zie het artikel over Rachel Mendes da Costa en Albert Cohn op deze site. Op meerdere plaatsen, ook bijvoorbeeld in Frank Eliëns, *Voor Joden verboden*, p. 103, staat dat Albert Cohn zat ondergedoken op de Groesbeekseweg. Hij woonde daar echter volkomen ‘legaal’ en stond er geregistreerd. Hij werd tot juni 1944 eenvoudigweg niet vervolgd omdat hij niet geregistreerd stond als ‘Jood’. De extreemrechtse zoon van de pensionhoudster gaat naar Verstappen, hoofd van de Politieke Dienst, en zegt dat Albert Cohn wel een Jood is en Verstappen laat hem dan oppakken en vervolgens ook een afstammingsonderzoek doen. In deze zin is wat Salomon Spier overkwam te vergelijken met wat Albert Cohn iets later overkwam, zij het dat bij Salomon tamelijk waarschijnlijk het afstammingsonderzoek klaarlag op het moment van arrestatie.

³⁴ Vanaf de St. Maartenskliniek liepen zij kennelijk de ruim 2 km over de Berg en Dalseweg naar het politiebureau op het Valkhof.

terugggevonden. (...) Van de heer Frankenhuis,³⁵ die samen met Salomon Jacob in de kampen had gezeten, krijgt mijn vader te horen dat Salomon Jacob de reis vanuit Auschwitz naar Mauthausen had overleefd.³⁶

Briefkaarten uit Westerbork

Vanuit Westerbork schreef Salomon Spier vijf briefkaarten. Direct na aankomst, op 5 april, schreef hij naar de familie Nas, Broerdijk 1 Nijmegen. Daarna volgde een briefkaart op 8 mei, ook naar de familie Nas. Daarnaast schreef hij drie briefkaarten naar Gustav Geismar, Foeliestraat 10 (1 hoog) in Amsterdam. We weten niet zeker hoe zij elkaar hebben leren kennen.³⁷ Salomon en Gustav verbleven namelijk maar drie dagen tegelijk in Kamp Westerbork. Gustav, die met een niet-joodse vrouw was getrouwd, werd, kort nadat Salomon aankwam vrijgelaten. Dan nog stuurde Salomon stuurde op de dag van zijn deportatie nog het zojuist genoemde bericht aan de familie Nas, dat niet meer is getraceerd.

³⁵ Dit moet gaan om de Nijmeegse Marinus Frankenhuis, die vanuit werkkamp Wittebrink bij Hummelo naar Westerbork was gebracht en op 30 oktober 1942 op transport werd gesteld. Bij Cosel, zo'n 80 kilometer voor Auschwitz, werd hij uit de trein gehaald en moest in verschillende kampen dwangarbeid verrichten. Uitgebreide verslagen van zijn ervaringen in onze Namenlijst. We kunnen nu niet vaststellen hoe Marinus Frankenhuis dit wist. Veel wijst erop dat Frankenhuis nooit in KL Mauthausen was. Ze zullen elkaar mogelijk ontmoet hebben in Auschwitz.

³⁶ Gebaseerd op de herinneringen van G.M. Aalders-Nas en brieven aan W.S. Nas; bovenstaande citaat is overgenomen van site Oorlogsgravenstichting, waar het op 9 januari 2015 geplaatst is door Bas Aalders. Over de brieven verderop meer. Heel veel kon hij overigens niet schrijven: per barak was er vanaf ergens in 1943 ééns in de twee weken een schrijfdag waarbij gevangenen een brief van twee kantjes of twee briefkaarten (vanaf november 1943 op voorgedrukt papier) mochten versturen. De brieven werden gecontroleerd en van een Zensur-stempel voorzien.

³⁷ Over hem iets meer verderop bij de Transcripties.

JR-kaart, waarop te zien is dat Gustav Geismar (Freiburg 17 februari 1895) in 1942 in Westerbork was, en daarna nogmaals in Westerbork aankwam, op 4 april 1944 (een dag vóór Salomon), waaruit hij vervolgens op 9 april 1944 ontslagen werd.

In de bijlage onder dit artikel publiceren we de vijf brieven in zijn geheel, met transcriptie. Hier citeren we de inhoud van de briefkaart die hij op 8 mei 1944 vanuit Barak 72 aan de familie Nas stuurde:

“Lieve Allemal, Vandag is het wer schreivdag. Hoe maken jouli het? Ik hop van goed? Bei mey is het noch altijd hetzelfde. Ik werk in het weeshuis (stookkerij). Afwisseling is er genoeg. Concert en Cabarett. Hoe maken het de kleintjes? En vorall Henkemann.³⁸ Wanneer jouli en pakjen stürt moet er mein Gebortedatum en Baraken nummer ok op stan. Waneer jouli its stürt dan en pakje Boter-vett stückje Worst of gebraden vlees, het mag natürlück niet mer wegen als 2 Kg. Vergeten jouli niet Feliz, Haarie, Angela, Matheo en de lange Henk³⁹ van mij haartlick te groeten, tegen over Tante en de Eda niet te vergeten. Hoe is het met het Mantelpakje Nely? Is het al klar? Moet Gé nu nar de Arbeidsdienst. Ik moet nu eindigen dan ik moet de Brief voor het werk inlevern. Wij willen allemal op onsen lieven Heer vertrauen en het zal wel goed komen enn de Orlog gou te einde is. Wens jouli allemal grot en klein hartlick gegroet van jouli toegenegen S. Spier.”

Kampen

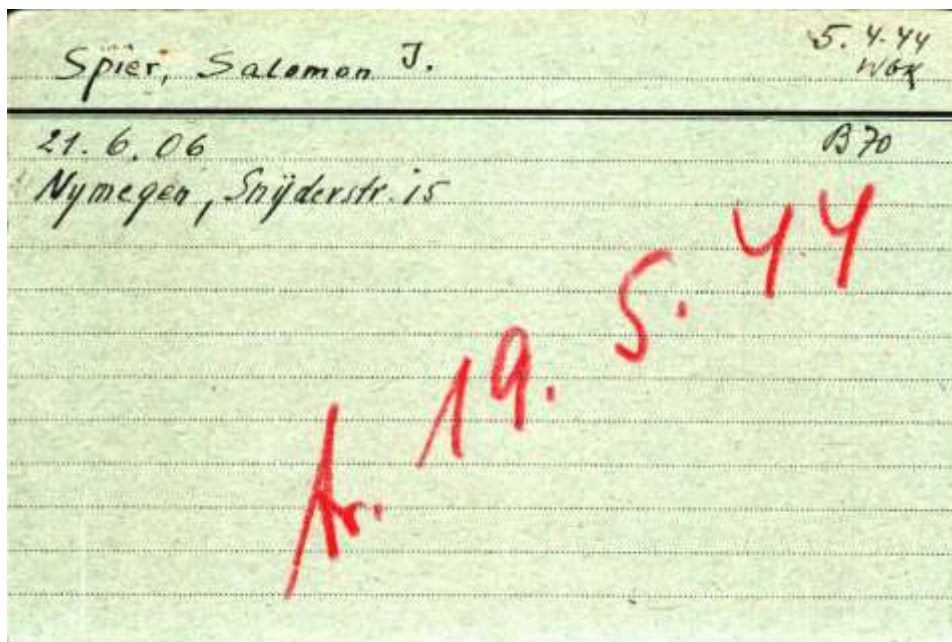
Op vrijdag 19 mei 1944 werd Salomon op transport gesteld naar Auschwitz.⁴⁰ Het gaat hierbij om transport 95 waarmee 453 Joden en 246 Sinti en Roma werden afgevoerd. Salomon wordt daar voor dwangarbeid geselecteerd, in een van de talloze kampen die de nazi's hiervoor hadden ingericht.⁴¹

³⁸ Over de diverse in deze brief genoemde personen een uitleg verderop bij de transcripties.

³⁹ Bij Lange Henk gaat het om Rector Henk Baljon. Hij was verantwoordelijk voor de geestelijke verzorging in de St. Maartenskliniek. Hij woonde een tijdlang in de pastorie op de Berg en Dalseweg. Baljon was in 1943 en 1944 actief in het verzet. Hij werkte samen met Prick en Marcusse. Hij zocht onder valse naam Johanna Geldens op in het Huis van Bewaring in Arnhem, de inspectrice die had geweigerd de zieke Joodse vrouwen in april 1943 naar Westerbork over te brengen (zie artikel over de Krankensperren op deze site). Aan het eind van de oorlog werkte hij met leden van de verzetsgroep De Uiltjes. Leden van deze Brabantse Knokploeg waren Leo van Druenen ('Lelox'), Joop Spithoven ('Joop'), Piet. Gerrits jr. ('Zwarte Piet') en Paul Reybroek ('Paultje').

⁴⁰ De systeemkaart van de Joodse Raad (zie afbeelding) is zoals eerder aangegeven niet opgemaakt in 1941 of 1942, zoals te doen gebruikelijk, maar bij aankomst in Kamp Westerbork, zo veronderstelt Raymund Schütz (mail).

⁴¹ Van dit transport van de RSHA worden 250 mannen, die met de nummers A-2846 tot A-3095 worden gekentekend en 100 vrouwen, die de nummers A-5242 tot A-5341 krijgen, als gevangenen naar het Lager gestuurd. De overige 103 gedeporteerden worden in de gaskamers gedood. De Sinti en Roma krijgen de nummers krijgen de nummers Z-9911 tot Z-10032 en Z-10662 tot Z-10785; Zie: Danuta Czech, *Kalendarium*

JR-kaart van Salomon Spier. Adres: Snijderstraat 15.

Op 25 januari 1945 werd Auschwitz grotendeels ontruimd en begon voor hem de dodenmars naar Mauthausen. Begin 1945, toen het leger van de Sovjet-Unie oprukte naar Kamp Auschwitz, werden de meeste gevangenen geëvacueerd, zoals dat zo mooi heette. Dit leidde tot onder meer de rampzalige “Dodenmars” naar Wodzislaw (Loslau in het Duits), die 16 januari 1945 begon. Vanuit Wodzislaw ging Salomon per trein in een goederenwagon naar Mauthausen, alwaar hij 25 januari 1945 werd afgeleverd. Hij kreeg er het gevangenenummer 122131. Volgens de registratie in het dodenboek van KZ Mauthausen,⁴² stierf hij 17 februari 1945 in het “medische kamp” aan “bloedsomloop insufficiëntie, acute collitis”. Het medische kamp lag buiten de muren van het concentratiekamp. Er was nauwelijks sprake van medische verzorging in de ziekenbarakken. De zieken werden aan hun lot overgelaten, men liet ze sterven. Ook kwam het voor dat er sprake was van “selecties”. Dan werden de zwakste onder hen gedood, in het begin met een injectie in het hart, later door

wydarzen w obozie Koncentracynm Auschwitz-Birkenauw (vertaald in het Duits als: *Kalendarium Der Ereignisse Im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau 1939-1945*), Reinbek, 2008, pp. 779 en 780. Over deze trein nog ons artikel op deze site. Daaruit: “De trein reed eerst vanuit het kamp even naar het zuidwesten tot station Beilen en reed van daar de andere kant op, naar het noorden, richting Assen, Haren, Nieuweschans en verder. Het vertrek van de trein is vastgelegd in de beroemde Westerborkfilm. De beelden met de Roma Settela Steinbach zijn iconisch, en misschien even iconisch, maar met een ander gevoel, zijn de beelden van Albert Konrad Gemmeker die met een herdershond aan de lijn langs de trein loopt. In de hele wereld bestaan er niet zo duidelijke beelden van een trein op weg naar een vernietigingskamp. In Assen werd een trein aangekoppeld met 507 gedeporteerden van het 25e transport vanuit kamp Mechelen. De trein is lang: het gaat nu om 1.444 gevangenen: 238 Joden op weg naar Bergen-Belsen, 507 Joden op weg van Mechelen naar Auschwitz en 699 Joden en Roma op weg van Westerbork naar Auschwitz.”

⁴² Sign. AMM/Y46b, Totenbücher des KL Mauthausen (Dodenboek Mauthausen).

vergassing. De doodsoorzaak die vermeld staat in het dodenboek komt vaak niet overeen met de werkelijkheid.”

NL - Jude 122 31 * Spier Salomon 21.6.06 Aalbein
 Kristariffelwache - AK, Wienfarinakatankh " 2

Registratie in het dodenboek van KZ Mauthausen.

Het Rode Kruis merkt over de in Mauthausen binnenkomende transporten op: “De meeste Joodse mannelijke gevangenen, die op of na 25.1.45 te KL MAUTHAUSEN zijn binnengekomen, hebben tot de bevrijding het complex niet meer verlaten. Zij zijn, hetzij in de zg. ‘Steinbruch’ van het Moederkamp, hetzij in diverse commando’s tewerkgesteld, o.a. AK Amstetten, AK Gusen, AK Schlier, AK ‘Solvay’/Ebensee, AK ‘Quarz’/Melk, AK Wels, AK ‘Zement’/Ebensee”.⁴³

Fragment van Lijst van gevangenen in KL Mauthausen die overleden in het kampziekenhuis.⁴⁴ Bij Salomon Spier wordt hier vermeld: kok, aangekomen 25 januari 1945, nummer 122131. In het Dodenboek en ook op deze lijst wordt hij aangeduid als Jude, hetgeen ook weer aangeeft dat de in fascistische ogen onjuiste registratie ontdekt was.

Erika Prins doet schrijft over deze dodenmars in haar *Onderzoeksverslag naar het verblijf van de acht onderduikers uit het Achterhuis in de kampen*: “De van tevoren geplande evacuatie routes konden vaak niet gevolgd worden omdat de wegen overvol waren en soms binnen bereik van het Sovjetleger waren komen te liggen. In lange kolonnes moesten de gevangenen te voet de 55 kilometer afleggen naar Gleiwitz of lopen naar Loslau, dat op 63 kilometer van Auschwitz ligt. Van daar ging de reis in open goederenwagens verder met de trein naar

⁴³ Zie: Het Nederlandsche Rode kruis, Auschwitz deel VI (maart 1952). In de transcriptie op deze website, zie met name de pagina's 58-59.

⁴⁴ De lijst is te raadplegen in de documenten van Yad Vashem.

andere kampen als Mauthausen, Groß-Rosen, Buchenwald, Bergen-Belsen, Flossenbürg, Dora Mittelbau, Ravensbrück, Sachsenhausen en Dachau. Tijdens deze zogenaamde ‘dodenmarsen’ zijn naar schatting negen- tot vijftienduizend mensen omgekomen. Op 18 januari 1945 vertrokken vanaf middernacht tot in de middag met tussenpozen grote kolonnes met gevangenen. Vijfentwintigduizend gevangenen in totaal. (...) Het is niet bekend hoeveel mensen onderweg omkwamen. De tocht was onmenselijk. De gevangenen wisten niet waar ze naartoe gevoerd werden. De SS bewakers schoten eenieder die niet mee kon komen of probeerde te vluchten zonder meer dood. De lichamen bleven achter langs de kant van de weg. Overlevende C. Schimmer legde dezelfde route af als Peter van Pels. In zijn naoorlogse verslag beschrijft hij hoe nog geen uur na vertrek de eerste doden vielen en hoe hij langs de kant van de weg de dode lichamen zag liggen van gevangenen die hen voorgedaan waren - in het begin vooral veel vrouwen en soms zelfs een kind - die door het hoofd geschoten waren. Hele dagen moesten ze lopen, in de kou en de sneeuw. ‘s Nachts sliepen ze soms op een hooizolder, onder een paar planken of in de openlucht in de sneeuw, dicht tegen elkaar aan.”⁴⁵

Ontkomen aan maar getekend door de barbarij: Veronica Lopes Dias, de dochter van Sophia Spier

Sophia Spier verliet als eerste van het gezin haar woonplaats Bocholt en ging in Utrecht wonen. Ze trouwde op 3 september 1924 met David Lopes Dias (Amsterdam, 29 januari 1898). Ze kregen drie kinderen: Veronica, Henriëtte en Jacob. Ze woonden ook nog een poosje samen in Zandvoort, we nemen aan in het hotel van haar zus Rebecca. Na haar scheiding ging ze met haar drie kinderen in de Nieuwe Hoogstraat in Amsterdam wonen, tegenover een ander hotel daar van haar zus en dier gezin. Sophia en haar kinderen Henriëtte en Jacob kregen in Amsterdam geen *Sperre*, Sophia wel. Alle drie kinderen kregen wel een PIG-stempel op de systeemkaart van de Joodse Raad. “Er waren ca. 4300 personen lid van de Portugees Israëlitische Gemeente (PIG) te Amsterdam en op hun Joodsche Raadkaarten werd het stempel PIG geplaatst. Op initiatief van de oud-rechter N. de Benedetty werd vanaf de herfst van 1941 getracht om hen niet onder de raciale categorie ‘vol-joods’ te laten vallen. De joodse afstamming van Portugese joden zou in de loop der geschiedenis door ‘vermenging met niet-joods bloed’ tot vrijwel nihil zijn gereduceerd. De aanvragen werden door gespecialiseerde, juridisch geschoolde functionarissen behandeld. Mr. Nijgh ging over het genealogische gedeelte van het afstammingsonderzoek. Het antropologische gedeelte was het domein van Dr. de Froe. Het juridische gedeelte viel onder de juristen Mr. Kotting en Mr. Van Proosdij. Deze

⁴⁵ Erika Prins, *Onderzoeksverslag naar het verblijf van de acht onderduikers uit het Achterhuis in de kampen*, Amsterdam, april 2016, p.60.

dossierbehandelaars en de advocaten werden in de procedurenotities op de kaartjes vermeld".⁴⁶

Sommigen zouden op de Calmeyerlijsten terechtkomen, maar deze drie bijna zeker niet. Van de drie kinderen had alleen Veronica, roepnaam Vronie, dus een *Sperre*. Op de kaart van de Joodse Raad vinden we deze gegevens: "Veronica Lopes Dias; N. Hoogstraat Amsterdam; gesperrt wegens functie; JR 18 juli 1942; Assistente in de huishouding AC Wertheimhuis, Plantage Parklaan 15, Amsterdam; liberaal; JVvVV Z 1831 ass. huishouden. zoz; PIG-stempel; 5/83656, A35/592420; IB 22739".⁴⁷

Wij weten niet op welke dag Veronica onderdook; de kans is groot dat zij dat deed direct na de grote razzia van 26 mei 1943, toen haar moeder, broer en zus uit hun huis werden gesleept maar zij nog gebruik kon maken van de *Sperre*. Zij werd, zo vertelde ze later tegen haar zoon, door een zekere Hendrik de Jong uit Irnsum in die maand mee naar Friesland genomen. Waarschijnlijk ging deze man maandelijks bij slager Nas langs om geld op te halen voor de onderduik van mijn moeder. Door het verzet werd hij niet vertrouwd. Zij dook onder nog op andere adressen in Friesland, onder meer in Huizum. In januari 1945 zorgde de NBS dat zij werd ondergebracht op de boerderij van Thomas en Foekje Dijkstra. Op dit laatste onderduikadres, eveneens in Irnsum (ook: Jirnsum), werd zij nog bijna opgepakt toen de terugtrekkende Duitse troepen zich daar op 7 april 1945 inkwartierden en in ieder geval één soldaat Veronica wilde oppakken. De situatie werd gered en de 700 Duitse soldaten trokken vijf dagen later verder naar Lemmer. Veronica bleef nog tot augustus in Irnsum.⁴⁸

Hiermee is zij de enige van de familie Spier die de barbarij heeft overleefd. Ook haar vader David en zijn nieuwe echtgenote Lieselotte Godschmidt (9 oktober 1942, Frankfurt/M) en hun op 11 mei 1941 geboren dochter Lina werden vermoord. David werd al op 1 september 1942 in Westerbork geregistreerd en op transport gezet op 4 september 1942. Op het station van Cosel werd hij uit de trein gesleept en vervolgens maakte hij alle gruwelijkheden in de Silezische werkkampen mee, waaronder Anhalt en Fürstengrube. Hij eindigde in Auschwitz. Zijn vrouw en de nog zo kleine Lina kwamen op 30 oktober 1942 in Westerbork aan en werden drie dagen later naar Auschwitz vervoerd en daar onmiddellijk vergast. Een broer van David, Raphael Lopes Dias overleefde, waarschijnlijk door onderduik en een zus, Rachel Lopes Dias waarschijnlijk omdat ze in Engeland woonde.

⁴⁶ Raymund Schütz, *Vermoedelijk op transport*, p.40.

⁴⁷ PIG=Portugees-Isr. Gemeente; 83656 is het nummer van de *Sperre*, die ook voorkwam op het persoonsbewijs; A35 verwijst naar Amsterdam en 592420 is het nummer van het persoonsbewijs. De toevoeging IB 22739 is een naoorlogse toevoeging: een lijst met personen die zich met name in 1945 in Eindhoven lieten registreren als overlevende.

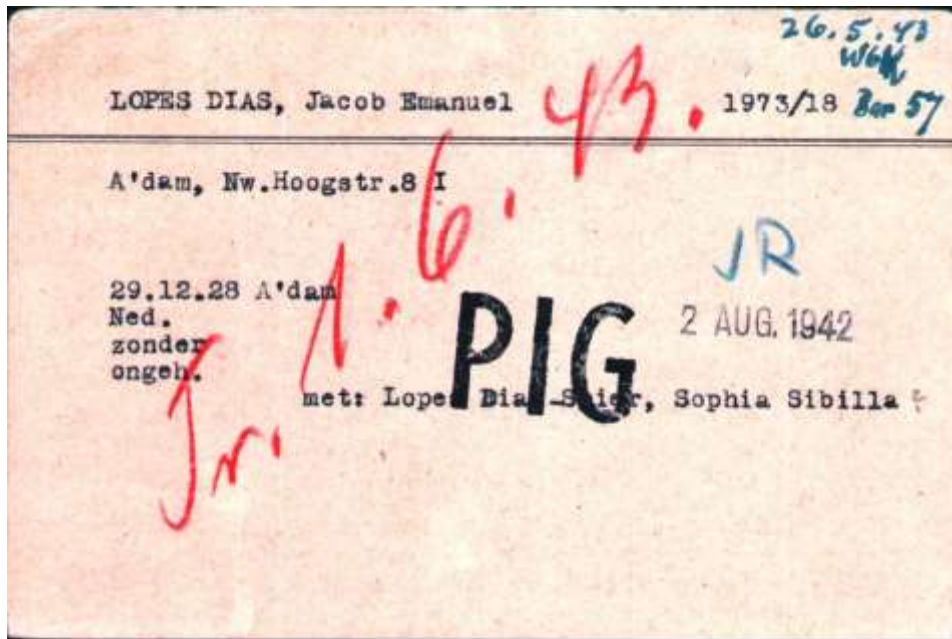
⁴⁸ Wij kregen de informatie over haar onderduik van Frans van Buuren, de zoon van Veronica. Deels kreeg hij de informatie weer van de zoon van de onderduikgevers. Ook de in 1944 gemaakte foto van Veronica kregen we van hem.

Veronica kwam na de oorlog op bezoek bij de familie Nas op de Broerdijk. Zij herinneren zich hoe de ervaringen haar hadden getekend. Nas liet de herinneringen die Piet (Salomon) had achtergelaten aan haar meegeven.⁴⁹

Veronica ('Vronie') Henriëtte van Buuren Lopes Diaz 1944 Huizum Friesland

⁴⁹ Mail van Bas Aalders.

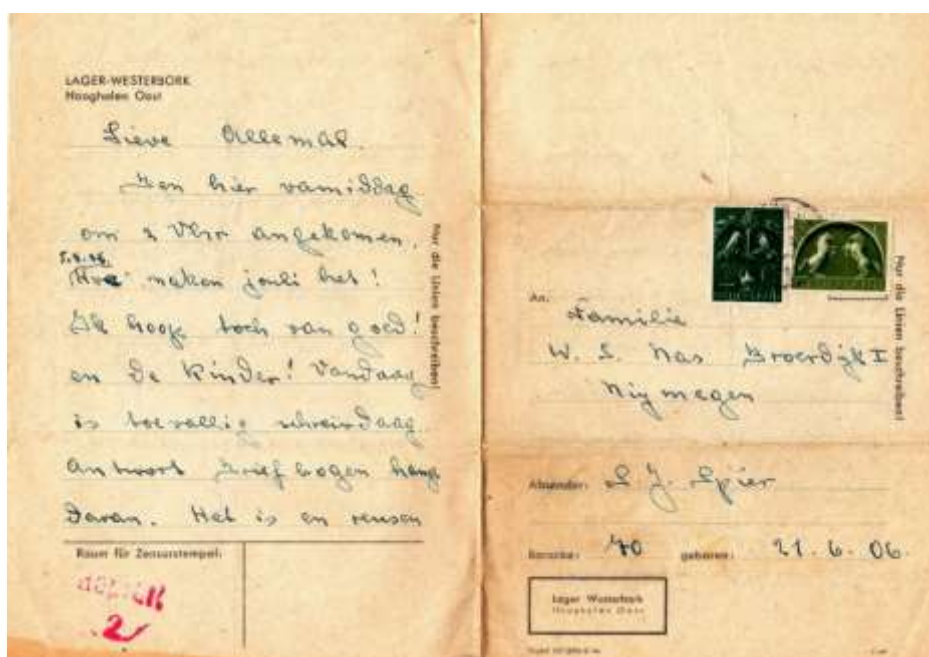

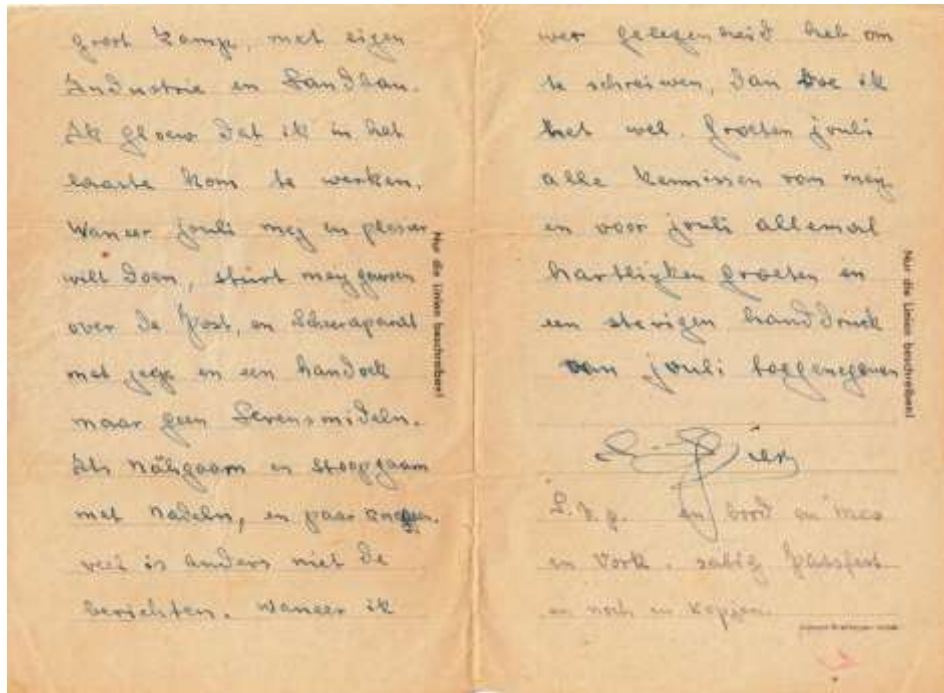
Jacob Lopes Dias, 29 december 1928, zonder beroep; geregistreerd bij de Joodse Raad 2 augustus 1942; Stempel PIG; Nieuwe Hoogstraat 8 I; registratie in Westerbork 26 mei 1943, barak 57. Transport 1 juni 1943.

BIJLAGE: BRIEFKAARTEN UIT WESTERBORK

De briefkaarten hieronder van Salomon Spier vanuit Westerbork (eigenlijk speciale vouwbare brieven, zoals die gebruikt moesten worden) zijn gericht aan de familie Nas aan de Broerdijk in Nijmegen en aan Gustav Geismar. Gustav Geismar was in februari 1939 gevlucht van Freiburg naar Nederland, wij nemen aan zonder zijn niet-Joodse vrouw Elisabeth Büthenbacher. Hij kwam terecht in de Quarantainecentra in Rotterdam en op de Zeeburgerdijk in Amsterdam, vervolgens op de vluchtelingenlocatie in Sluis en al in juli 1940 in Kamp Westerbork, toen nog een vluchtelingenkamp onder Nederlands beheer.

Hij werkte er een tijd op het postkantoor, barak 41B. Hij mocht dat kamp, inmiddels onder beheer van de SS, pas op 14 juli 1943 verlaten, hoogstwaarschijnlijk nadat hij had aangetoond dat hij was getrouwd met een niet-joodse vrouw. Maar op 1 april 1944 werd hij er opnieuw geïnterneerd en kort erna, op 9 april, weer vrijgelaten. In die paar dagen zullen Salomon, die er op 5 april arriveerde, en Gustav elkaar wel gesproken hebben. We weten niet of ze elkaar al kenden, maar het is onduidelijk waar ze elkaar ooit ontmoet zouden hebben. De eerste brief is onmiddellijk na aankomst geschreven, de laatste net voor de deportatie naar Auschwitz. De teksten werden gecensureerd. We plaatsen de brieven hier in chronologische volgorde.

Briefkaart, geschreven op 5 april 1944 aan de familie Nas, Broerdijk 1 Nijmegen, de dag van zijn aankomst in Westerbork.

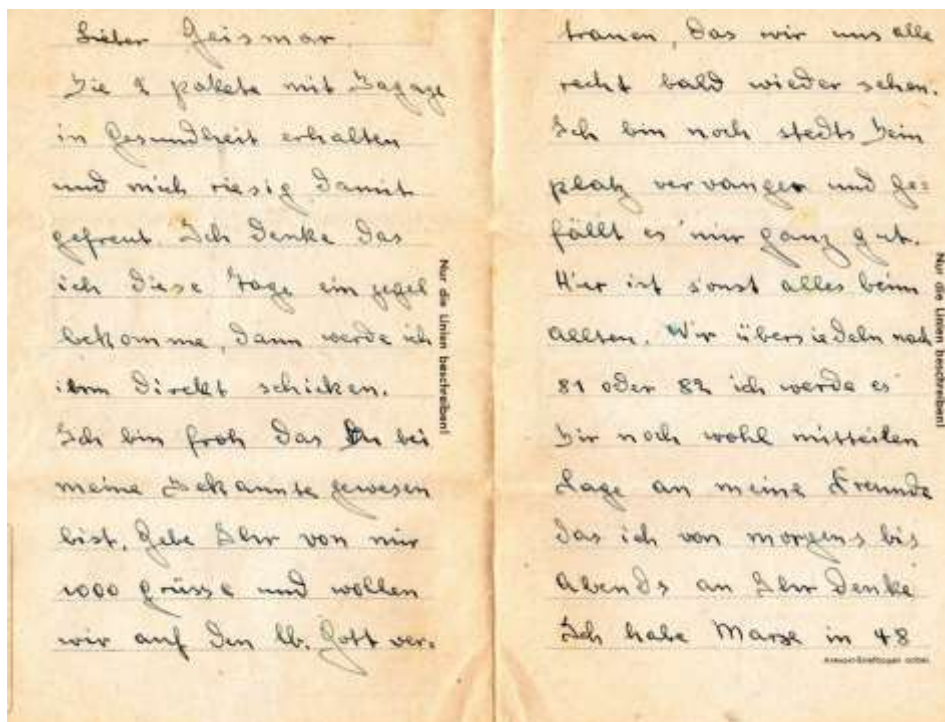
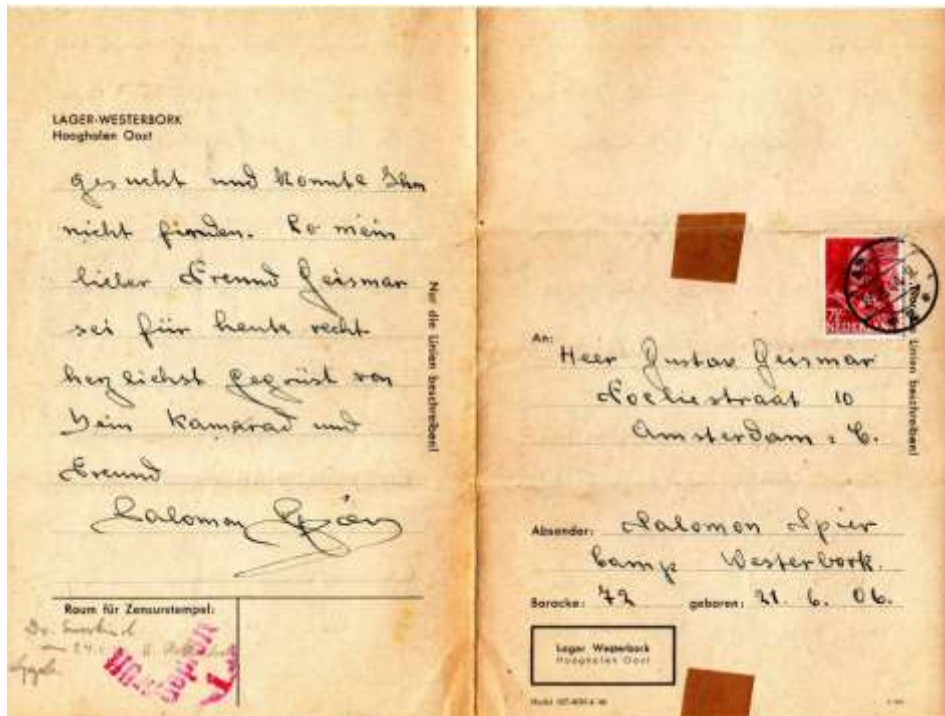
Transcriptie briefkaart 5 april 1944 vanuit barak 70 aan de familie Nas:

Lieve allemal.

Ben hier vanmiddag om 2 Uhr angekommen. 5.4.44. Hoe maken jouli het! Ik hoop toch van goed! En de Kinder! Vandaag is toevallig schreivdaag. Antwort Briefbogen hangt daran. Het is en reusen groot kamp, met eigen Industrie en Landbau. Ik gloev dat ik in het laatste kom te werken. Waneer jouli mey en plesier wilt doen, stürt mey gewoen over de Post en Scheeraparat met Zeep en een handoek maar geen Levensmiddelen. Veel is anders niet de berichten. Waneer ik wat gelegenheit heb om te schreiven, da doe ik het wel. Groeten jouli alle Kennissen vom mey en voor jouli allemal hartligken groeten en een stevigen handdruck van jouli toegenegenen S. Spier

S.v.p. en bord en mes en vork. Zalig Paasfest en noch en kopjen.

[Raum für Zensurstempel]

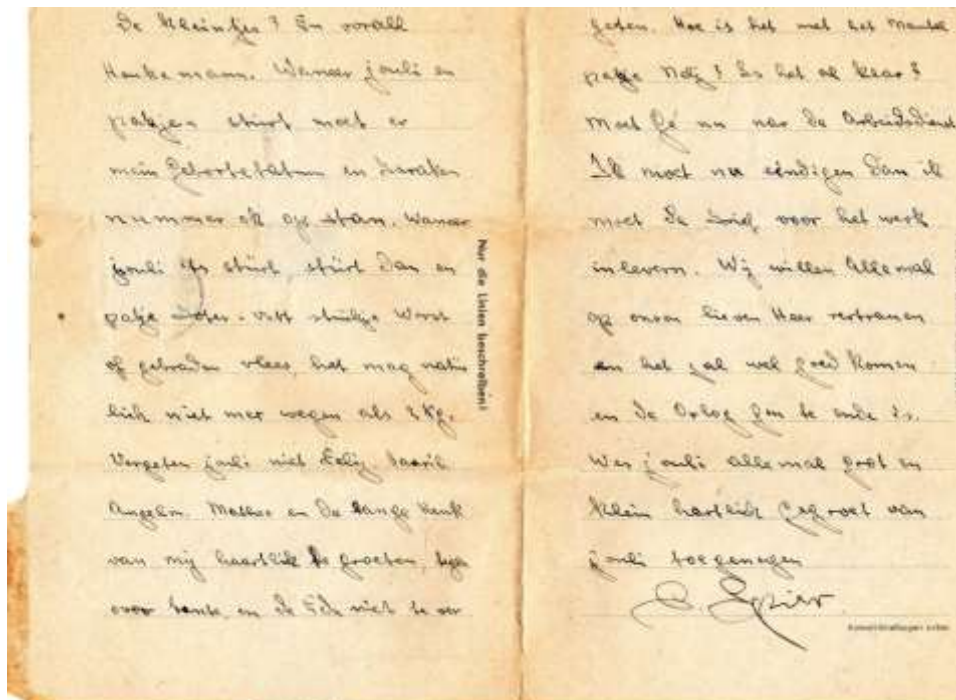
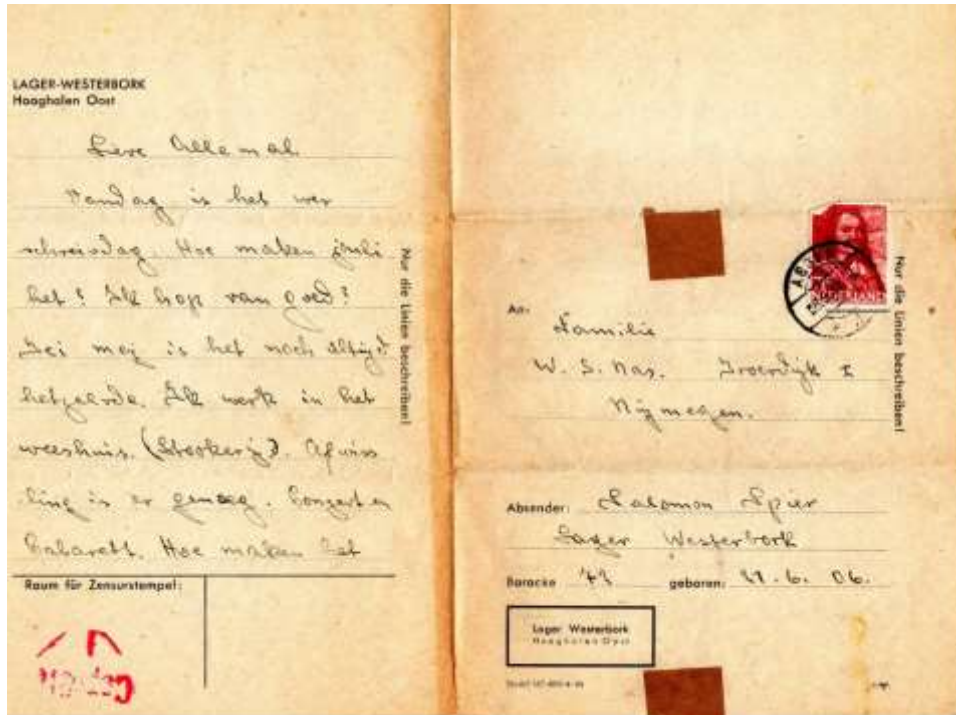

Briefkaart, geschreven op 24 april 1944, inmiddels vanuit Barak 72, aan Gustav Geisman, Foeliestraat 10 Amsterdam (censuurstempel van Susskind op 24 april, poststempel 26 april).

Transcriptie briefkaart 24 april 1944 vanuit barak 72 (na verhuizing) aan Gustav Geisman:

Lieber Geisman,
Die 2 Pakete mit Bagage in Gesundheit erhalten und mich riesig damit gefreut. Ich denke das ich diese Tage ein Zegel bekomme, dann werde ich ihm direkt schicken. Ich bin froh dat du bei meine Bekannte gewesen bist. Gebe dir von mir viele grüsse und wollen wir auf den H. Gott ver.

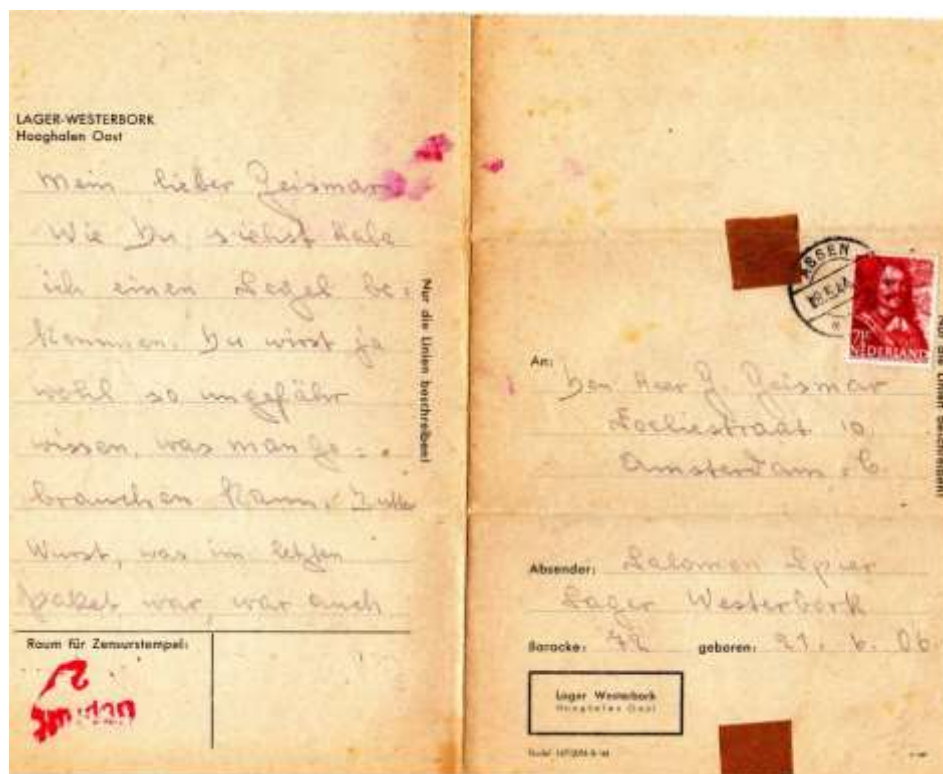
1000 Grüsse und wollen wir auf den Ib. Gott vertrauen, das wir uns alle recht bald wieder sehen. Ich bin noch stedts beim Platz vervangen und gefällt es mir ganz gut. Hier ist sonst alles beim allten. Wir übersiedeln nach 81 oder 82 ich werde es Ihr noch wohl mitteilen. Sage an meine Freunde das ich von Morgens bis Abends an Ihr denke. Ich habe Max in 48 gesucht und konnte Ihm nicht finden. So mein lieber Freund Geisman sei für heute recht herzlichst gegrüst von dein Kamerad und Freund Salomon Spier.

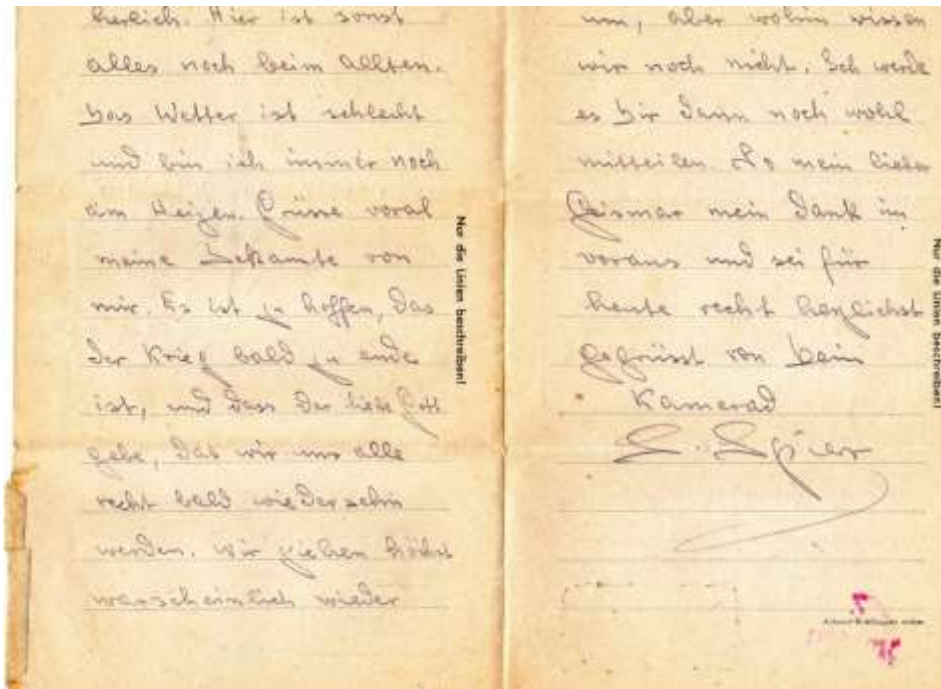
Briefkaart, geschreven op 8 mei 1944, aan de familie Nas, Broerdijk 1 Nijmegen.

Transcriptie briefkaart 8 mei 1944 vanuit barak 72 aan de familie Nas in Nijmegen:

Vandaag is het wer schreivdag. Hoe maken jouli het? Ik hop van goed? Bei mey is het noch altijd hetzelfde. Ik werk in het weeshuis (stookkerij). Afwisseling is er genoeg. Conzert en Cabarett. Hoe maken het de kleintjes? En vorall Henkemann. Wanneer jouli en pakjen stürt moet er mein Gebortedatum en Baraken nummer ok op stan. Waneer jouli its stürt dan en pakje Boter-vett stückje Worst of gebraden vlees, het mag natürlick niet mer wegen als 2 Kg. Vergeten jouli niet Feliz, Haarie, Angela, Matheo en de lange Henk van mij haartlick te groeten, tegen over Tante en de Eda niet te vergeten. Hoe is het met het Mantelpakje Nely? Is het al klar? Moet Gé nu nar de Arbeitsdienst. Ik moet nu eindigen dan ik moet de Brief voor het werk inlevern. Wij willen allemal op onsen lieven Heer vertrauen en het zal wel goed komen en de Orlog gou te einde is. Wens jouli allemal grot en klein hartlick gegroet van jouli toegenegen S. Spier.⁵⁰

⁵⁰ Met Feliz bedoelde Salomon zuster Feliciana, die net als Salomon en net als de ook hier genoemde Haarie, Angela, Matheo werkte in de keuken van de Maartenskliniek. Met 'lange Henk' bedoelde Salomon rector Henk Baljon, verantwoordelijk voor de geestelijke verzorging binnen de Maartenskliniek. Bij Henkemann gaat het om de in 1940 geboren Henk Nas, op het moment dat deze brief werd geschreven de jongste zoon van W.S. Nas en T.P.W. Nas-Kokke. Nely is de in 1925 geboren oudste dochter Nel Nas (1925) en Gé is de oudste zoon (1926) van het gezin. Bij "Eda" verwijst Salomon bijna zeker naar Maria Kokke (de zus van Theodora Kokke, de slagersvrouw van de Broerdijk) en Herman Teunissen, die een Edah-winkel hadden op Molenstraat 124. Deze uitleg kregen we via e-mail van Bas Aalders, de zoon van de eerder genoemde Trudy Nas, een van de dochters van het slagersechtpaar Nas-Kokke op Broerdijk 1.

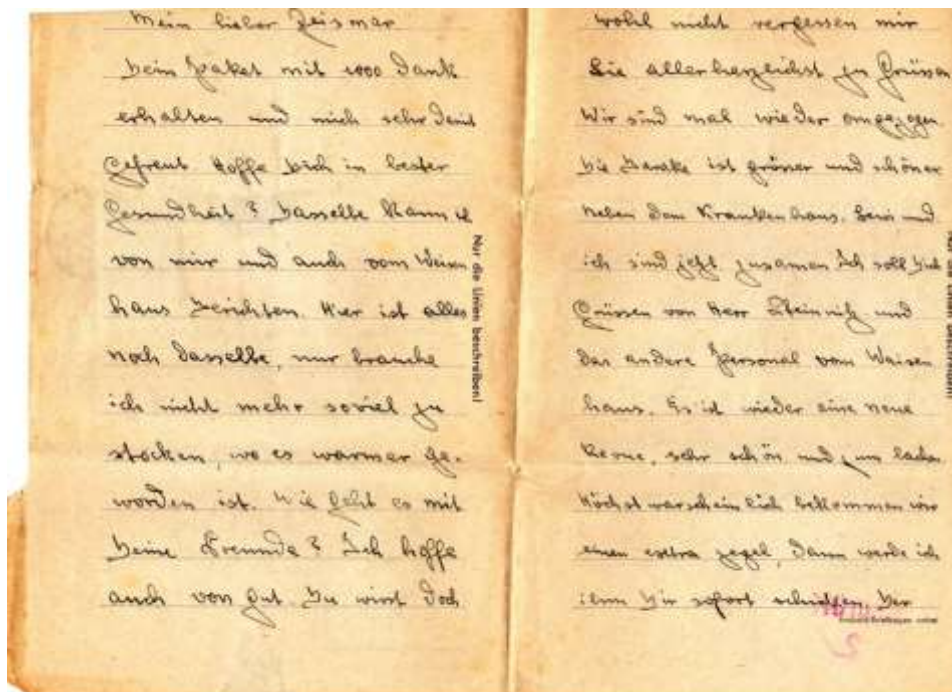
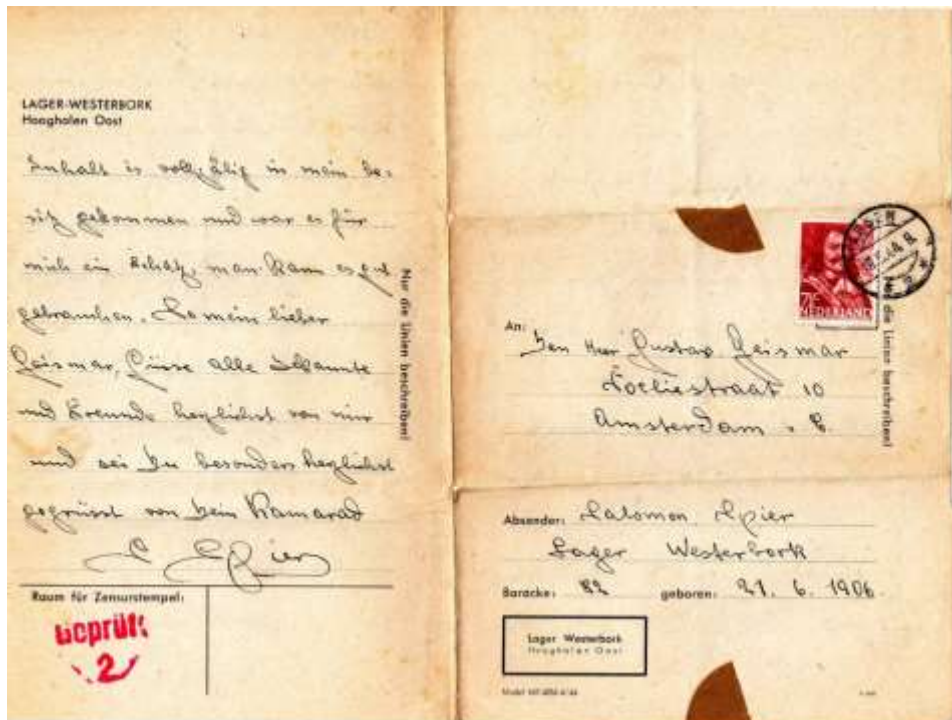
Briefkaart, geschreven op 8 mei 1944 aan Gustav Geismar, Foeliestraat 10 Amsterdam.

Transcriptie briefkaart 8 mei 1944 aan Gustav Geismar:

Mein lieber Geismar

Wie Du siehst habe ich einen Segel bekommen. Du wirst ja wohl so ungefähr wissen, was man gebrauchen kann. Butter, Wurst, was im letzten Paket war, war auch herlich. Hier is sonst alles noch beim alten. Das Wetter ist schlecht und bin ich noch am Heizen.⁵¹ Grüsse voral meine Bekannte von mir. Es ist zu hoffen, das der Krieg bald zu ende ist, und dass der liebe Gott gebe, das wir uns alle recht bald wiedersehn werden. Wir ziehen höchst warscheinlich wieder um, aber wohin wissen wir noch nicht. Ich werde es dich dann noch wohl mitteilen. So mein lieber Geismar mein dank im voraus und sei für heute recht herzlichst gegrüsst von dein Kamerad S. Spier.

⁵¹ Er was die week nog lichte nachtvorst en overdag kwam de temperatuur nauwelijks boven de 10 graden uit.

Briefkaart, verstuurd op 18 mei 1944, nu vanuit Barak 82, aan Gustav Geismar, Foeliestraat 10 Amsterdam, de dag waarop hij op transport werd gesteld naar Auschwitz.

Transcriptie briefkaart 18 mei 1944 aan Gustav Geismar:

Mein lieber Geismar.

Dein Paket mit 1000 dank erhalten und mich sehr damit gefreut. Hoffe dich in besser Gesundheit? Dasselbe kann ich von mir rund auch vom Weisenhaus berichten. Hier ist alles noch dasselbe, nur brauche ich nicht mehr soviel zu stocken, wo es warmer geworden ist. Wie geht es mit deine Freunde? Ich hoffe auch von gut. Du wirst doch

auch von gut. Du wirst doch wohl nicht vergessen mir Sie allerherzlichst zu grüssen. Wir sind mal wieder omgezogen. Die Barak eist grösser und schöner. Neben dem Krankenhaus. Levi und ich sind jetzt zusammen. Ich soll dich Grüssen von Herr Steinitz und das andere Personal vom Weisenhaus. Es is wieder eine neue Revue, sehr schön und zum lachen. Höchstwarscheinlich bekommen wir einen extra Zegel, dann werde ich ihm dich sofort schicken. Der Inhalt is vollzällig in mein besitz gekommen und war es für mich ein Schatz, man kann es gut gebrauchen. So mei lieber Geisman, Grüsse alle Bekannte und Freunde herzlichst von mi rund sei Du besonders herzlichst gegrüsst von Dein Kamarad S. Spier.”⁵²

Salomon Spier op de Waalkade in Nijmegen, met in het midden Trudy Nas (1934), de moeder van Bas Aalders, en links en rechts op de foto haar twee zussen, respectievelijk Nelly Nas (1925) en Willy Nas (1928), die in 1946 overleed. De kinderen Nas zeiden later: “Wij hielden van Piet als van een grote broer”.

⁵² In deze brief staan voor ons enkele onduidelijkheden. Genoemd worden, denken wij, de namen Levi of Lewi en de naam Steinitz maar zeker weten we dat niet, wij weten ook niet op wie hier bedoeld wordt. Mogelijk bedoelde Salomon met Weisenhaus het Waisenhaus, het weeshuis dus (barak 35). Zou Salomon nog zijn ingeschakeld als kok bij het weeshuis?